

Ciltlere Sığmayan Bir Yaşamın Kitabı “Tevfik Sağlam 1882-1963”

A Book of Biography That Does Not Fit into Volumes: “Tevfik Sağlam 1882-1963”

^{id} Selda OKUYAZ^a, ^{id} Oya ÖGENLER^a, ^{id} İlter UZEL^{b,c}

^aMersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Mersin, TÜRKİYE

^bÇukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi, Adana, TÜRKİYE

^cÇukurova Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi, Adana, TÜRKİYE

**Bu çalışma, XI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri (18-21 Haziran 2019, Kırşehir)'nde sözlü olarak sunulmuştur.*

ÖZET Cumhuriyetin kuruluş öncesi ve sonrası dönemlerinde, tıp tarihimizde önemli bir yere sahip olan Tevfik Sağlam, yaşamını tıba adanmış bir kişidir. Dr. Tevfik Sağlam'ın etkisi, yetiştirdiği öğrencileri, kaynak olarak kullanılan eserleri ve yöneticilik vasfı ile yaptığı düzenlemeleri sayesinde, 1963 yılındaki vefatından sonra bile varlığını sürdürmüştür. Tevfik Sağlam'ın anısına birçok metin yazılmıştır. “Tevfik Sağlam 1882-1963” başlıklı 3 ciltlik kitap, onunla ilgili yayınları toparlayan oldukça geniş kapsamlı bir eserdir. Çalışmanın amacı, günümüzde az sayıda bulunabilen “Tevfik Sağlam 1882-1963” başlıklı kitabın irdelenmesi ile önder bir kişiye sahip Dr. Tevfik Sağlam'ın yaşamı üzerinden dönemin Türk Tıp Tarihine kısa bir değerlendirme yapmaktır. Araştırma, Ocak ve Nisan 2019 tarihleri arasında yazarların arşivinde bulunan “Tevfik Sağlam 1882-1963” başlıklı kitap üzerinde çalışılarak yapıldı. İlk olarak kitabın ve yazarların tanıtımı yapıldı. Ciltlerinde yer alan bölümler içeriklerine uygun olarak sınıflandırıldı, literatür ile karşılaştırmalı olarak analiz yapıldı ve literatürde yer alma durumu incelendi. Araştırmamıza konu olan kitabın 1. ve 2. cildi (1966-1968 yılında) İsmail Akgün Matbaasında, 3. cildi ise 1971 yılında Hilal Matbaacılık Kollektif Şirketinde, İstanbul'da basılmıştır. Birinci cildi 317 sayfa, 2. cildi 304 sayfa, 3. cildi ise 304 sayfadan oluşmaktadır. Birinci cildi derleyenler belirtilmemekle birlikte 2. ve 3. ciltleri derleyenler Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve Dr. S. Neşati Üster'dir. Kitabın içeriğinde, Tevfik Sağlam için söylenenler ve yazılanlar başta olmak üzere kendi anılarının da dâhil olduğu Türk Tıp Tarihi'ne ışık tutacak pek çok belgeye yer verilmiştir. Kitap, bir hekimin hayatı üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında, Cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasında tıp eğitimi, sağlık hizmeti, bulaşıcı hastalıklarla, salgınlarla savaş ve sağlık yönetimi gibi birçok konuyu içinde barındırmaktadır. Örnek bir kişilik olan Tevfik Sağlam'ın kendisinin ve onun adına derlenen “Tevfik Sağlam 1882-1963” başlıklı kitabın Türk Tıp Tarihi'ne olana katkısı yadsınamaz.

ABSTRACT Tevfik Sağlam, who had an important place in the history of medicine before and after the establishment of the Republic, is a person who devoted his life to medicine. 1963 is a comprehensive work thanks to the influence of Dr. Tevfik Sağlam, the students he trained, his works used as resources, and the arrangements made with his directorship capacity. The aim of the study is to briefly evaluate the history of Turkish medicine through the examination of the book “Tevfik Sağlam 1882-1963”, which can be found in a small number today, and the life of Dr. Tevfik Sağlam, a leading person of the period. The research was done by studying on the book titled “Tevfik Sağlam 1882-1963”, which is in the authors' archive, between January-April 2019. The book and its authors were first introduced. The chapters in the volumes were classified according to their content, analyzed comparatively with the literature, and whether they were included in the literature was examined. The first and second volumes of the book (1966-1968) were published in İsmail Akgün Printing House and the third volume was published in 1971 in Hilal Printing Collective Company, İstanbul. Its first volume consists of 317 pages, its second volume is 304 pages, and its third volume is 304 pages. The editors of the first volume are not specified, but the editors of the second and third volumes are Dr. Tevfik İsmail Gökçe and Dr. S. Neşati Uster. The contents of the book include many documents to shed light on the history of Turkish medicine, including his own memoirs, especially those written and said for Tevfik Sağlam. The book covers many topics such as medical education, health care, infectious diseases, fight against epidemics and health management during the late Ottoman Empire, and after the establishment of the Republic throughout the life of the physician. The contribution of Tevfik Sağlam, an exemplary character, and the book “Tevfik Sağlam 1882-1963”, which was written in his name, to the history of Turkish Medicine is undeniable.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Sağlam; Türk tıp tarihi; bulaşıcı hastalıklar tarihi; verem savaşı; tıp eğitimi

Keywords: Tevfik Sağlam; Turkish medical history; history of infectious diseases; fight against tuberculosis; medical education

Cumhuriyetin kuruluş döneminin önemli bir tıp insanı olan Dr. Tevfik Sağlam, İstanbul Sultanahmet'te 27 Mayıs 1882 tarihinde dünyaya gelmiş, ser-

best düşünceli ve hoşgörülü bir ailede yetişmiştir. Tevfik Sağlam düzenli, çalışkan, memleketine bağlı, otoriter ve ilkeleri konusunda tartışma kabul etmez,

Correspondence: Selda OKUYAZ

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Mersin, TÜRKİYE/TURKEY

E-mail: okuyazs@hotmail.com

Peer review under responsibility of Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History.

Received: 22 May 2020

Received in revised form: 01 Jul 2020

Accepted: 01 Jul 2020

Available online: 31 Dec 2020

2146-8982 / Copyright © 2021 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

RESİM 1: Tevfik Salim Sağlam.

Uzel İ. [Gülhane tarihçesinden bir kısım Prof. Dr. Tevfik Salim (Sağlam)]. Sarı N, Hatemi H, editörler. Türk Tıp Tarihi Araştırmaları. İstanbul: 1989. p.74-91.²

uzlaştırıcı birleştirici bir kişidir.¹ Ayrıca verem savaşına gönül veren hekim, öğretim üyesi, bilim adamı, asker, yönetici ve yazar kimlikleri ile Türk tıp tarihinde değerli bir yere sahiptir (Resim 1).² Sultanahmet'te "Üçler" mektebinde 14 Mart 1888 tarihinde okula başlayan Tevfik Sağlam, daha sonra "Nahilbend" mektebine devam etmiş, Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'ne kayıt olmasıyla (1891) askerî hayata adım atmıştır. Rüştiyeden sonra askerî hekim olmaya karar veren Tevfik Sağlam 1895 yılında Tıbbiye Lisesi'ne (İdadi), ardından 6 Mart 1898 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye kayıt olmuş, 1903 yılında mezun olmuştur. Dr. Sağlam'ın ilk hekimlik yıllarının Meşrutiyet ilanı, Trablusgarp Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süreci içinde zorluklarla geçtiği söylenebilir. Bu arada Dr. Sağlam, Gülhane Kliniğinde Süleyman Numan yanında iç hastalıklarında akademik kariyeri başlamıştır. Kronolojik sıraya göre Balkan Savaşı'nda Selanik Redif Fırkası Sıhhiye Bölüğü Başhekimliği, Şark Ordusu Sıhhiye Müfettişliği, I. Dünya Savaşı'nda İstanbul 1. Kolordu Hıfzıssıhha Müşavirliği, Kolordu Başhekim Vekilliği, 2. Ordu Başhekimliği ve 3. Ordu Başhekimliği, Şark Ordular Grubu Müfettişliği, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'da Gülhane İç Hastalıkları Kliniği profesörlüğü, İstanbul'da çıkan veba salgın komisyonunda üyelik, Askerî Tıbbiye Mektebi'nde ve Gülhane'de seferde hizmetli sıhhiye muallimliği, Ankara'da Sıhhiye Mü-

fettişliği, Ankara Hastaneleri dahiliye ve intaniye şefliği yapmıştır.¹

Cumhuriyetin ilanından sonra İzmir Hastanesi Dahiliye şefliği ve sonrasında Gülhane Hastanesi Dahiliye profesörü olarak göreve başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında sağlık sistemine yön veren kongrelerin ilkinde kongre sekreteri olarak çalışmıştır. Yeni kurulan Tabip Odasına başkan (1929) olarak seçilmiştir. Gureba Hastanesi Dahiliye mütehasısı olmuş sonra İstanbul'da yeni üniversitenin kurulmasıyla iç hastalıkları kliniği ordinaryüs profesörlüğüne ve fakülte dekanlığına atanmıştır (1934). İstanbul Verem Savaşı Derneği üyesi olmuş, 1936'dan sonra derneğin başkanı olarak seçilmiştir. İstanbul'da fakülteden yaş haddinden dolayı emekli olduktan sonra UNESCO Milli Komisyonu'nda ve Verem Savaşı Derneğinde çalışmıştır. Engin tecrübesi yaptığı bütün hizmetlerde sezilen Dr. Sağlam, hayatının son 10 yılı hariç, bir yerde uzun süre kalmamıştır.¹

Tıbbiyeye girişiyle başlayan tıba adanmışlığı 1963 yılında vefatına kadar birçok öğrencinin yetişmesinde, önemli eserlere ilham kaynağı olmasında ve yönetici olarak çağdaş yaşama uyum sağlayan düzenlemenin içinde yer almasına vesile olmuştur.³ Seksen bir yıllık hayatını dolu dolu yaşadığını, her anını kendi gelişimi ile değerlendirdiğini söylemek yanlış olmaz. Yaşamı boyunca liderliği ile alınması gereken kararlarda hızlı ve pratik bir biçimde dinamizm sergilemiş olan Dr. Sağlam'ın sanata olan yatkınlığının kemanında ses bulması, O'nun duygulu yanıyla birlikte çok yönlü özelliklere sahip olduğunun göstergesidir.^{1,4}

Tevfik Sağlam'ın yaşamı ve eserleri hakkında birçok yazı yayımlanmıştır.⁵⁻⁷ Yayınlarından bazıları O'nunla ilgili anılarını anlatırken, bazıları sadece övgülerden oluşmaktadır. Birçoğunda Dr. Sağlam hayatının büyük bir bölümünde bir asker olarak görev yapmasına rağmen sadece bilimsel ve sosyal değerinden bahsedilmektedir. Ancak yayınlar arasında anılması gereken eserlerden en kapsamlı olanlardan birisi çalışmamıza konu olan; Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve Dr. S. Neşati Üster tarafından derlenen "Tevfik Sağlam 1882-1963" başlıklı 3 ciltlik bir kitaptır.

Bu çalışmanın amacı, “Tevfik Sağlam 1882-1963” başlıklı 3 ciltlik kitabın irdelenmesi ile kitapta yer alan Tevfik Sağlam’ın yaşamına dair toplanan yazılar sayesinde o dönemin Türk tıp tarihinin kısa bir değerlendirmesini yapmaktır. Tevfik Sağlam’ın yaşadığı dönem Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarından, Cumhuriyet’in kuruluş ve sonrasındaki geniş bir zaman dilimini içine almaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Çalışma, Ocak ve Mayıs 2019 tarihleri arasında yazarların arşivinde bulunan “Tevfik Sağlam 1882-1963” adlı kitap üzerinde gerçekleştirildi. Üç ciltlik kitabın her bir cildinde yer alan konu başlıkları içeriklerine uygun olarak sınıflandırıldı. Yazarların ve kitabın özelliklerinin tanıtımı yapıldı. Tevfik Sağlam’ın hayatı ve kitap içeriğinde yer alan konular; Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleri, Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerine ve sonrasına ilişkin tıp tarihine özgü literatür ile karşılaştırmalı olarak analiz edildi ve kitabın literatürde yer alma durumu ele alındı. Çalışmada yazım şekli olarak kitaptan elde edilen bulgular ve tartışma birlikte ele alındı.

“TEVFİK SAĞLAM 1882-1963” BAŞLIKLİ KİTAPIN YAZARLARI

Üç ciltten oluşan “Tevfik Sağlam 1882-1963” Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve Dr. S. Neşati Üster tarafından derlenmiştir. Bu kitabı Türk tıp tarihine kazandıran ve günümüze ulaşmasını sağlayan yazarlar uzun dönemler boyunca emekleri takdire şayan olan Tevfik Sağlam hocaya çalışmalarında eşlik etmişlerdir.

Dr. Tevfik İsmail Gökçe (1891-1976), 1914 yılında 5. Kolordu 1 No’lu Seyyar Hastanesinde görev almış ve Kolordu Hıfzıssıhha Müşaviri Tevfik Sağlam’ın organize ettiği aşı çalışmalarına katılmıştır. Tarihi önemi bulunan tifüze karşı aşı çalışmalarında gönüllü olarak aşığı kendi üzerinde denemiş ve bu sayede tifüsten korunmuştur.⁸ Heybeliada Sanatoryumu’nda 1925 yılında başhekimisi olarak görev almış ve 1955 yılında emekli olana kadar burada çalışmıştır.^{8,9} Dr. Tevfik İsmail Gökçe, Prof. Dr. Tevfik Sağlam ve diğer arkadaşlarıyla birlikte 1927 yılında “Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti”nin bıraktığı 116 lira 50 kuruşla “İstanbul Verem Mücadelesi Ce-

miyeti”ni kurmuşlar ve yönetim kurulu kararıyla kuruluşun amblemi olarak “sola bakan çift kırmızı ay” kabul etmişlerdir.¹⁰ Türkiye Ulusal Veremle Savaş Derneğinin kurucu yönetim kurulunda 1948 yılında Tevfik Sağlam başkanlığında, genel sekreter olan Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve Dr. S. Neşati Üster (1906-1986) de üye olarak birlikte görev almışlardır. Uzun yıllar veremle savaşta zorlu ve büyük adımları birlikte atmışlardır.¹⁰ Dr. S. Neşati Üster, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinden 1927 yılında mezun olup, birçok farklı kentte çalışmış, Gureba Hastanesi 3. dahiliye servisinde Tevfik Sağlam’ın yanında dahiliye ihtisasını 1934 yılında tamamlamıştır.¹¹ Bursa Verem Savaşı Derneğini kuran Üster, Verem Hastanesi, Bursa Devlet Hastanesi başhekimliği de yapmıştır.¹¹ Tevfik Sağlam’ın 1963’te ölümüyle Türkiye Ulusal Veremle Savaş Derneğinin başkanlığını esasen en yakın arkadaşlarından olan Tevfik İsmail Gökçe devralmış ve bu görevini ölümüne kadar sürdürmüştür.⁹

“TEVFİK SAĞLAM 1882-1963” BAŞLIKLİ KİTAPIN ÖZELLİKLERİ

Üç ciltten oluşan “Tevfik Sağlam 1882-1963” eserin cilt kapaklarında yer alan kitap adları aynıdır, sadece her bir kitabın kenarında cilt numarası yazmaktadır. Ciltlerin iç kapak sayfasında 1. cildi derleyenler belirtilmemekle birlikte 2. ve 3. ciltleri derleyenler Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve Dr. S. Neşati Üster olarak belirtilmiştir. Kitapların 1.ve 2. cildi (1966-1968 yılında) İsmail Akgün Matbaasında, 3. cildi ise 1971

RESİM 2: “Tevfik Sağlam 1882-1963” kitabının 3 cildinin yazarlar tarafından çekilen fotoğrafı.

yılında Hilal Matbaacılık Kollektif Şirketinde, İstanbul'da basılmıştır. Birinci cildi 317 sayfa, 2. cildi 304 sayfa, 3. cildi ise 304 sayfadan oluşmaktadır. Kitaplar siyah deri cilt ile kaplıdır. Kâğıtlar hafif sarı renklidir, tarih olarak eski kitaplarda var olan, kitabın markasını belirten filigran özelliği bulunmamaktadır. Kitabın kâğıdının yapımı sırasında dokusunda oluşturulan, ışığa tutulduğu zaman görülebilen; çizgi, resim ve işaretlere filigran denir.¹² Çalıştığımız kitabın cilt ön kapaklarında “sola bakan çift kırmızı ay” amblemi yer almaktadır (Resim 2).¹⁰ Kitabın cilt ön kapaklarında bu amblemin olması aidiyeti belirtmesi açısından önemli olduğunu düşündürmüştür. Amblem, bir kurumun, hizmetin veya ürünün yapısını niteliklerini tanımlayan, ürünü üreten kuruluşa kimlik kazandıran, sözcük barındırmayan nesnel soyut tasarımdır ve kurumun felsefesini basit bir şekilde yansıtmaktadır.¹³ “Sola bakan çift ay amblemi”nin kitap üzerinde bulunması, kitabın basılmasını sağlayan veya sahiplenilen kurum hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Kitap üzerindeki amblem, Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyetinin amblemidir. Amblemin tarihsel öyküsünü Tefvik İsmail Gökçe “Verem Savaşında 50 Yıl” başlıklı eserinde ayrıntılı aktarmıştır.¹⁴ Ülkemizde bulaşıcı hastalıklarla mücadelede Verem Savaşı Derneklerinin önemi yadsınamaz. Osmanlı Dönemi'nde Besim Ömer Akalın ile başlayan çalışmalar, 1920 yılında kesintiye uğramıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Behçet Uz ve ark. tarafından İzmir Verem Savaşı Derneği, ardından Tefvik Sağlam önderliğinde İstanbul Veremle Savaş Derneği kurulmuştur.¹⁵ Besim Ömer Paşa'nın başkanlığında, 1918 yılında memleketimizde kurulan verem savaşının ilk gönüllü teşkilatı “Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyetinin amblemi “sola bakan çift kızıl ay (doğan ay)”dır. O yıllarda, yurt dışındaki diğer ülkelerde “ufki kolu çift olan bir kızıl haç” veremle savaş işareti olarak kullanılırken, memleketimizde verem savaş teşkilatı amblem olarak Kızılay için verilen karara bağlı kalınarak “sola bakan çift kırmızı ay”ı dernek ilgilileri tarafından kabul edilmiş ve yayınlarında kullanılmıştır.¹⁴ Gökçe kitabında 1923'te İzmir Veremle Savaş Derneğinin ve 1927'de İstanbul Veremle Savaş Derneği kuruluş-

larında amblem olarak çift kırmızı ayın yukarı baktığını daha sonra 1945 yılında yapılan Nizamname'deki değişiklikle “Sola bakan çift kırmızı ay”ın kabul edildiğini ifade etmektedir.¹⁴

Kitabın 1. cildi 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci kısmında “Tefvik Sağlam İçin Söylenenler ve Yazılanlar”, “Toprağa Verildiği Gün İstanbul Üniversitesinde Yapılan Törende Tabutu Başında Söylenenler”, “Ardından Yazılanlar”, “Tefvik Sağlam'ın Kişiliği Üzerine”, “Ölümünden Sonra Tefvik Sağlam İçin Söylenenler”, “Anılar” alt bölümlerini içermektedir. İkinci kısımda “Kendi Ağzından Tefvik Sağlam” alt bölümü Babası Salim Bey ait bir fotoğraf ile başlıyor ve İsmail Akgün Matbaasınca 1947 yılında Tıp Fakültesi Talebe Derneğinin yayınında yer alan kendi hayat hikâyesine ilişkin “Tefvik Sağlam Konuşuyor” başlıklı konuşması ile devam etmektedir. Ardından yine Tefvik Sağlam tarafından kitaba dökülen eğitim öğrenimine ait hayat hikâyesi olan “Nasıl Okudum” yer verilmiştir.³

Kitabın 2. cildi “Tefvik Sağlam Gençlik Yıllarında” olduğu belirtilen bir fotoğrafı ile başlayıp ardından ön söz olarak Kazım İsmail Gürkan'ın 24 Aralık 1963 tarihinde Türk Tıp Cemiyeti toplantısında yaptığı konuşmanın metni ile devam etmektedir. İkinci cilt 1. cildin devamı niteliğinde olduğundan alt bölümler, 3. kısım altında toplanmış; “Kendi Ağzından Tefvik Sağlam”, “Gülhane'de”, “Balkan Harbi Hatıraları (1912-1913)”, “Büyük Harp Hatıraları (1914-1918)”, “Ekler”, “Eski Yazılı Fotokopilerin Karşılıkları” başlıklı alt bölümleri kendine ait anılarından ve kendisinin tuttuğu raporlardan alınarak oluşturulmuştur.¹⁶

Kitabın 3. cildi “Söyledikleri ve Yazdıkları” alt bölümü 21 Ocak 1947 Salı günü Tıp Fakültesi Cemiyetinin düzenlediği 3. “Profesörler Günü”nde yaptığı konuşmanın “Tefvik Sağlam Konuşuyor” başlıklı metni ile başlıyor. Ardından “Gülhane için”, “Üniversite İçin”, “Tıp Fakültesinde”, “Hekimlik, Hemşirelik ve Eğitim Üzerine” alt bölümleri ile devam ediyor.¹⁷

Birinci ciltte 48, 2. ciltte 27, 3. ciltte 57 adet fotoğraf 2. ciltte 15 adet eski Osmanlıca belge bulunmaktadır.

“TEVFİK SAĞLAM 1882-1963” BAŞLIKLİ KİTABI I. CİLDİ
Kitabın 1. cildi 1. kısmının ilk alt bölümü olan “Tevfik Sağlam İçin Söylenenler ve Yazılanlar”, başlığı altında Dr. T. İsmail Gökçe tarafından Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneğinin XVII. Genel Kurul Raporunda yer alan “Büyük Acımız” yazısına yer verilmiştir. Gökçe’nin acısını hissettiren yazısında Tevfik Sağlam için dünyanın birçok yerinden gelen bireysel ve kurumsal taziye telgraflarının ve mesajların çevirisine yer vermiştir. Kurumsal taziye mesajları arasında UNESCO, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Gelen mesajlardan Fransa’nın ünlü bilgini ve fizyoloğu Prof. Etienne Bernard “Tevfik Sağlam verem savaşının mümtaz havarilerinden biri idi. Türkiye’de verem savaşının eriştiği merhaledeki çalışmalarıyla ve malik olduğu insanlık zihniyetiyle en yüksel seviyeye erişmiş olan Tevfik Sağlam’ın içerde ve dışarda daima takdirle anılacağına şüphe yoktur.” diye söz etmiştir.³ Tevfik Sağlam’ın UNESCO ve DSÖ ilişkisine bakıldığında, 1949 yılında UNESCO millî temsilcisi seçilmiş, vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür. DSÖ tarafından, 1950 yılında Türkiye’de kurulan, Yakın ve Orta Doğu Uluslararası Verem Savaşı Merkezi başkanlığına getirilen Sağlam, ülke dışında (Beyrut, Kahire ve Şam’da) veremle savaş dispanserlerinin kurulmasını sağlamıştır.^{14,18} Dünya çapında bir kişilik olduğu yaptığı hizmetlerden anlaşılan Sağlam’ın yaşadığı dönemde “Retirement of Prof. Tevfik Sağlam” başlıklı yazı ile emekliliğinin literatüre geçirilmesi dikkati çekmektedir.⁷

Dr. T. İsmail Gökçe, yurt içinden derlediği başsağlığı yazılarında, Tevfik Sağlam’ın kaybına ait ızdırabın tek bir kalp hâlinde hissedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca alınan mesajların hemen hepsine kitap içinde yer veremediklerini eklemiştir.³ Kitap incelendiğinde, dönemin zor şartlarında hizmet vererek, birçok hayata dokunan bir kişinin ani kaybının sevenleri üzerinde yarattığı etkiye tanık olunmaktadır.

Kitabın 1. cildinin “Toprağa Verildiği Gün İstanbul Üniversitesinde Yapılan Törende Tabutu Başında Söylenenler” başlıklı alt bölümünde pek çok konuşmaya yer verilmiştir. Dönemin Sağlık Bakanlığı Müsteşarı olan Doç. Dr. Nusret H. Fişek “Sağlık Hepimize Başsağlığı Dilerim” başlıklı yazısında

“Mümtaz önder Sağlam’ın vasıfları saymakla bitmez; ben sadece gençler ile olan münasebetlerinden bahsedeceğim. Hocamız ile çalışanları -nazari olarak kendisi ile fikir mutabakatında olanlar ile olmayanlar diye ikiye ayırırsak, Sağlam hocamızın bu iki gruba yaptığı muamele ve gösterdiği ilgi bakımından hiçbir fark yoktur.” “Tevfik Sağlam, kendisi ile fikir mutabakatında olmayanları yanından uzaklaştırmak, bir kenara itmek hatasını işlemeyenlerdendir.” diyerek Tevfik Sağlam’ın kucaklayıcı özelliğine dikkat çekmektedir. Yine bu bölümde, Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği Genel Sekreteri olan Dr. Tevfik İsmail Gökçe “Aziz Paşa Hocamızın Ardından” başlıklı yazısında “Ben 4 Tevfik Sağlam tanıdım: Hoca Tevfik Sağlam, Ordu Sıhhiye reisi Tevfik Sağlam, Sosyal alanda çalışan Tevfik Sağlam, Milletlerarası Tevfik Sağlam.” diye söz ederek 50 yıla yakındır birlikte çalıştığı Tevfik Sağlam’ın çok yönlülüğünü ifade etmiştir.³

Kitabın 1. cildinin “Ardından Yazılanlar” başlıklı alt bölümünde Prof. Dr. Süheyl Ünver “Bize Yazık Oldu Tevfik Sağlam” yazısında; “Onun sarsılmaz karakteri ve çok doğru kanaatleri, asil, verimli ve ciddi çalışkanlığı, hele hayatı boyunca gençliği ve dinamizmini muhafaza ettiği bütün yıllarda mesleğine ve onun ileri gitmesi için sarf ettiği feragatli gayretler hepimize örnekti.” diye söz ettiği Tevfik Sağlam’ı “mesleğimizin 20’inci asır sembollerindedir” diye tanımlamıştır.³ Yine aynı alt bölümde Kazancıgil “Ord. Prof. Tevfik Sağlam” başlıklı yazısında son günlerinde dahi enerjisini kaybetmeden çalışan Sağlam için “İnsanları ve insanlığı sevmesi tükenmeyen enerjisinin menba-ı oldu.” diye belirtmiştir. Ayrıca “Ölüm ebedî bir sükuta bürünüş. Fakat bazı insanlar ölümden sonra da konuşurlar, hem de ne kadar inandırıcı ve açık bir deyimle.” diyerek ömür boyu yaptığı sayısız çalışmaların ve eserlerin bıraktığı izlerin derinliğini ifade etmiştir.³ Sevme insan gücünü somutlayan bir eylemdir.¹⁹ Tevfik Sağlam’ın çalışma alanlarındaki ilerleme gücünü, insana olan sevgisinden aldığını tespit edebiliriz. Buna ilaveten, Sağlam’ın yaşadığı dönemdeki gibi günümüzde ve gelecekteki hekimlere ilham kaynağı olacağını söylemek de mümkündür.

Kitabın 1.cildinin “Tevfik Sağlam’ın Kişiliği Üzerine” başlıklı alt bölümünde Ekrem Şerif Ege

“Tevfik Sağlam’ın Hayat Hikâyesi” başlıklı yazısında “Kadirbilir Türk Ulusu uçsuz bucaksız yaşayış içerisinde yetiştirdiği bu müstesna çocuklarını değerlendirmeyi asla ihmâl etmemiş ve sayısız meziyetlerini tek sıfatta toplayacak kelimeyi bulmakta zorluk çekmemiştir. Mimar Sinan’ı (Koca Sinan) Mustafa Reşit Paşa (Koca Reşit Paşa) diye adlandırmıştır. Hiç değilse son yüzyılımızın en büyük fazilet ahlak, olgunluk, ilim, karakter örneği Tevfik Sağlam da bu sıfatı hak etmiş bir üstattır.” diyerek “Koca Tevfik Sağlam” olarak seslenmiştir.³

Kitabın 1. cildinin “Tevfik Sağlam’ın Kişiliği Üzerine” başlıklı alt bölümünde yazısına yer verilen Müfide Küley “Prof. Sağlam’ın Haydarpaşa Numune Hastanesindeki Çalışmaları” başlıklı yazısında adı gibi sağlam karakteri ile örnek kişi olarak tanımladığı Tevfik Sağlam’ın göze çarpan özelliklerinden bir olan arşive, istatistiğe verdiği önemi “Hoca aynı hastalığa muhtelif isimler verilmesini hiç istemezdi. Mesela mide yarası, mide ülseri, gastrit ülseri gibi isimlerin istatistik yapmada ve arşiv tanziminde güçlüğe sebep olduğunu düşündüğünden bütün hastalıkları teşhisleri bir liste hâlinde yazmış ve her arkadaşına bu listeden birer tane verilmişti.” diyerek vurgulamıştır. Tevfik Sağlam’ın bu özelliği sayesinde dönemine ait verilerin ileriki kuşaklara aktarımının tıp tarihi açısından önemli olduğu saptanmıştır.³

Tevfik Sağlam için yazılan en kapsamlı kitap içinde tek kadın yazar olan Dr. Müfide Küley Haydarpaşa Numune Hastanesi Dahiliye Kliniğinde Tevfik Sağlam ile birlikte çalışmıştır. İlk kadın hekimlerimizden birisi olan Müfide Küley, Tevfik Sağlam’ın yanında şef muavinliği yapmıştır. Yurt dışı eğitimi alan Küley, Tevfik Sağlam ile birlikte hastanede diyet ile ilgili uygulamalar yapmışlardır. Tevfik Sağlam Müfide Küley’in doçent jürisinde yer almıştır. Tevfik Sağlam’ın Müfide Küley için övgü dolu mektubu kariyerinde ilerlemesine vesile olmuştur. Tevfik Sağlam’dan sonra profesörlük kürsüsüne atanmıştır.²⁰ Günümüzde bile kadın hekimlerin lisans, uzmanlık ve meslek yaşamlarında cinsiyete dayalı ayrımcılık ile karşılaşma oranları ne yazık ki yüksektir.²¹ Müfide Küley’in hayat öyküsünde Besim Ömer Paşa hekim olmasında, Tevfik Sağlam ise kariyerinde devam etmesinde, akademik başarı kazanmasında büyük rol oynamıştır.²⁰ Diğer tüm

öncülüklerin dışında Müfide Küley’in hayat hikâyesi üzerinden Sağlam’ın kadının tıp eğitimi içinde yer almasına katkısını göz ardı etmememiz gerekir.

Kitabın 1. cildinin “Tevfik Sağlam’ın Kişiliği Üzerine” başlıklı alt bölümünde Prof. Dr. F. Nafiz Uzluk “Türk tıbbının yitirdiği büyük bir üstat Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam” yazısında “Türk tıbbının en büyük üstatları arasında anılması gereken Süleyman Numan Paşa hocamız, 1903 yılı mezunları arasından Tevfik Salim ile Süreyya Ali (Kayacan)’yi kendisine asistan olarak seçmek suretiyle Türk tıbbına büyük bir yarın hazırlamış oldu.” diye ifade etmiştir. Uzluk’un bu ifadesiyle, Tevfik Sağlam’ın yetişmesini tıp tarihçisi gözüyle yorumladığının söylemek mümkündür. Uzluk ayrıca Tevfik Sağlam’ın hoca olarak, tıp yazarı olarak ve teşkilatçı olarak 3 yeteneğe sahip olması üzerinden tıba olan katkılarını, eserlerini ve çalışmalarını değerlendirmiştir.³

Kitabın 1. cildinin “Tevfik Sağlam’ın Kişiliği Üzerine” başlıklı alt bölümünde Dr. Neşati Üster “Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam”, yazısında Tevfik Sağlam’ın hayat hikâyesinden bahsetmekle birlikte “Çok cepheli bir insan olarak hocanın bu çalışmalarının her birinin ayrı ayrı incelenmesi ve yazılması gerekmektedir. Biz, bu sahifelerde onun yalnız bazı taraflarını aydınlatmağa çalıştık. Hocanın tam bir biyografisini yapmağa bu derginin sahifeleri hiçbir suretle yetmez.” ifadesi ile “nesillerin hocası” olarak nitelendirdiği Tevfik Sağlam’ın yaşamındaki üretkenliğine ve dinamizmine olan hayranlığını hissettirmiştir.³

Kitabın 1. cildi 2. kısmının “Kendi Ağzından Tevfik Sağlam” başlıklı alt bölümünde Tevfik Sağlam’ın kaleme aldığı eğitim öğrenim hayatının tüm detaylarını aktardığı kitabı “Nasıl Okudum” yer almaktadır. İlk baskısı Mart 1959 tarihinde kitabına yazdığı ön sözünde Tevfik Sağlam “Bu eser 1888 ile 1903 yılları arasında geçen öğrenim hayatımın hikâyesidir. İnsan yaşlandıkça geçmişte yaşamaktan ve eski hatıralarını anlatmaktan zevk duyuyor. Ben de kendimi bu zevke kaptırdım ve şu küçük kitabı yazdım. Okuyucularım orada geçmiş bir âlemin tasvirini bulacaklardır.” demiştir.³ Kitabın 1981 yılında 3. basımı Prof. Dr. Hüsrev Hatemi ve Prof. Dr. Aykut Kazancıgil tarafından hazırlanmış olup kitabın ön

sözünde “Vefatından sonra Tevfik Sağlam için yayımlanan bir kitapta, yakın çalışma arkadaşları, öğretim üyeleri ve değerli hekimler, hayatının çeşitli dönemleri için geniş açıklamalar yapmışlardır. Biz de Paşanın hayat hikâyesini ve çalışmalarını özetlerken bu önemli kaynağı kullandık.” diye dipnot düşmüşlerdir.¹

“TEVFİK SAĞLAM 1882-1963” BAŞLIKLİ KİTABI II. CİLDİ
Kitabın 2. cildinin ön sözünde, Kazım İsmail Gürkan yurt ve dünya ölçüsündeki çeşitli çalışmalarını kısaca toparlayarak hazırladığı nekrolojisinde; büyük Türk hekimi Tevfik Sağlam’ı her şeyden önce vazifeye bağlı, yurdunu çok seven, karakteri sağlam bir memleket evladı olarak niteler. Gürkan nekrolojisini, “Yurtseverlik ve vazife aşkı: Balkan dağlarının çamurlu, Kafkasların karlı sırtlarında onu zevkle, neşe ile çalışmaya koşuşturduğu kadar bilgi alanında öğrenme ve öğretme ve öğretme yolunda da azimle ve şevkle çaba sarf etmesini sağlamıştır. Böylece Tevfik Sağlam yurdumuzda askerî hekimliğe yön veren büyük simalardan biri olduğu gibi hocalık hayatında da üniversite anlayışına gelişme getiren başlardan biri olmuştur, hayatını dolduran türlü çalışmaların hepsinde silinmez izler, unutulmaz eserler bırakarak bu âlemden ayrılmıştır. Türk hekimliği onun gibi bir evladı ile elbette tarih boyunca övünecektir.” diye bitirmiştir.¹⁶ Kazım İsmail Gürkan İstanbul Üniversitesi 1926 yılında mezun olmuş, öğrenciliğinde üniversite yaşamında aktif olarak yer alan Gürkan 1951 yılında İstanbul Üniversitesine rektör olmuştur.²²

Kitabın 2.cildinin “Kendi Ağzından Tevfik Sağlam” başlıklı alt bölümü Tevfik Sağlam’ın kendi kaleminden çıkan anılarından ya da raporlarından derlenmiştir. İlk olarak “Gülhane’de” başlığı ile staj ve asistanlık yıllarına ait anılarını aktarmıştır. Ardından “Balkan Harbi Hatıraları (1912-1913)” başlığı altında “Giriş” bölümünde Abdülhamid dönemine ait eğitim öğrenim ile memleketin genel durumunu aktarmıştır. Balkan Savaşı’nın patlak vermesiyle yaşadıklarını, sağlık alanında verdiği hizmetlerini “İstanbul’da Sefer Hazırlığı”, “Garp Cephesinde”, “Bozgun”, “Manastır’da”, “Manastır’ın Düşüşü”, “Manastır’dan Belgrad’a”, Memlekete Dönüş”, “İstanbul’da”, “Şark Cephesinde”, “Yassıviran’da”, “İstanbul’da”, “Avrupa’da” başlıkları altında tarihe

tanıklık eden aldığı notları ve anılarını ayrıntıları ile günümüze aktarmıştır.¹⁶ Bulunduğu ana ait notlar almak, o anda önemli gibi görünmese de tarihe iz düşmektir. Söz konusu notlar ilerleyen zamanlarda hatta yüzyıllar sonra çok kıymetli değerler olarak karışımıza çıkmaktadır. O dönemde neler yaşandığının farklı gözlerle ortaya çıkartan bu yazılar yazan kişiyi ölümsüzleştirmesi kadar, okuyan kişiyi heyecanlandırması bakımından önemlidir. Dahası tarihten ders çıkarmak ve olası durumlar karşısında nelerin yapıp nelerin yapılmaması hakkında fikir verdiği bilinen bir gerçektir.

Kitabın 2. cildinin “Büyük Harp Hatıraları (1914-1918)” başlıklı alt bölümünde Tevfik Sağlam’ın kendi hatıra defteri ile çalışma arkadaşlarına tuttuğu günlük notlar ve yazarlar tarafından Tevfik Sağlam’ın tamamlayamadığı dosyalar birleştirilmiştir. Bu dosyalar, Balkan Savaşı’nın ardından çıkan I. Dünya Savaşı, Şark cephesinden Tortum Muharebelerine kadar birçok askeri hatıra içermektedir. Alt başlıkları, “Giriş”, “Birinci ve İkinci Torum Muharebeleri”, “1916 Yılıının İlk Aylarında”, “Bir Teftiş Gezisi”, “Cephe Gerisinde Sağlık Hizmetleri”, “1916 Yılıının Sonbaharında”, “1917’nin İlk Günlerinde”, “Doğudan Batıya”, “Batı Cephesinde”, “Avusturya’da”, “Döndükten Sonra”, “Mütareke ve Sulh”dur. Buradaki notlarda, Osmanlı’da dönemin hâl ve gidişatı, cephede ve cephe gerisinde yaşanan tüm olayları, salgın hastalıklarla mücadelede yoktan var edilmiş çabaları ayrıntıları ile hemen hemen günlük olarak azim içinde aktarılmaktadır.¹⁶

Kitabın 2.cildinin “Ekler” alt bölümünde Tevfik Sağlam’ın kendi kaleminden yazılar yer almaktadır. İlk olarak “Cihan Harbinde 3. Orduda Sıhhi Hizmete Ait Küçük Bir Hülâsa” başlığı altında, 1915 Mart ayında 3. Ordu Sıhhiye Reisliği’ne atanması ile 1918 yılının ortalarına kadar bu görevde kaldığı 3,5 sene zarfında yaşananları kitaplaştırmaması hakkında şunları yazmıştır: “Pek müşkül ve hususi şartlar altında geçen bu vazife hayatı bana çok şeyler öğretti. Bunlar istifadeli ve kıymetli idi. Bir gün neşredebilirim ümidiyle bu sahadaki tecrübe ve müşahedelerime ait bütün vesikaları büyük bir itina ile saklamışım. O zamandan beri 3. Orduda sıhhi hizmetin tarihçesini yazmayı kafama koymuş ve bunu büyük bir vazife saymışım. Çünkü evvela bu tarihçe her vakit için is-

tifade edilecek birçok derslerle dolu idi. Saniyen Türk Heyeti Sıhhiyesi, her yerde olduğu gibi bu cephede de o kadar büyük bir eser yaratmıştı ki bunu gelecek nesillere bildirmemek, bu işi görenlerin başında bulunmak bahtiyarlığına nail olan benim için büyük bir günah olacaktı”.¹⁶ Tefvik Sağlam bu yazıdan anlaşıldığı üzere tarihi belgeleyerek gelecek nesillere aktarma sorumluluğuna vurgu yapmıştır.

Tefvik Sağlam “3. Orduda Tifüs Aşısı Meselesi” başlığı altında 3. Orduda salgın olan hastalıklardan tifüs ile mücadelesi sırasındaki aşı uygulamalarına ilişkin divanı harpte yargılanmasına dair anılarını aktarmaktadır.¹⁶ İnsanlık tarihinde salgın hastalıklarla mücadele çeşitli dönemlerde karşılaşılan bir durumdur. XX. yüzyılın başlarında savaşımlardan yorgun düşen Osmanlı ordusunda görev yapan Tefvik Sağlam diğer hekim arkadaşları gibi birçok salgın ile karşılaşmıştır. Balkan Savaşı’nda ve Doğu Anadolu bölgesinde yoksulluk, temiz suya ulaşım güçlükleri, beslenememe gibi birçok faktör, bulaşıcı hastalıklarla uğraşan hekimlerin başarısını engellemekteydi. Osmanlı İmparatorluğu’nda sağlık teşkilatı sadece savaş yaralanmaları için değil bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda da uğraşı vermek zorundaydı. Ne yazık ki salgın hastalıklardan ölenlerin sayısı savaş yaralanmalarından ölenlerden daha fazlaydı. Sarıkamış Taarruzu 22 Aralık 1914 ile 9 Ocak 1915 tarihleri arasında büyük bir facia ile sonuçlanmış, savaştan sağ dönen tifüs hastalığına yakalanmış askerler bu hastalığı civar köylere bulaştırmıştı. Şubat 1915 yılında Erzurum’da göreve başlayan Tefvik Sağlam, aşı çalışmaları yapan Reşat Rıza ve Mustafa Hilmi Beyler tarafından geliştirilen aşığı ilk kez az sayıda hekim ve subaya uygulamıştır. Ancak aşının elde edilmesi zor ve miktarı az olduğu için sadece hekim ve hasta bakıcılara uygulanabilmiştir.²³

“Eski Yazılı Fotokopilerin Karşılıkları” başlıklı alt bölümünde ise Tefvik Sağlam’a ait görevlendirme yazıları, kendi yazdığı dilekçeler gibi birtakım yazıların bugünkü dilde çevirisi yer almaktadır.¹⁶

“TEVFİK SAĞLAM 1882-1963” BAŞLIKLİ KİTABI III. CİLDİ Kitabın 3.cildinin “Söyledikleri ve Yazdıkları” alt bölümünde 21 Ocak 1947 Salı günü Tıp Fakültesi Cemiyetinin düzenlediği 3. “Profesörler Günü”nde yaptığı “Tefvik Sağlam Konuşuyor” başlıklı konuşma

metni ve ardından “Gülhane İçin”, “Üniversite için”, “Tıp Fakültesinde” başlıklı konuşma metinlerinden oluşan bölümler yer almıştır.

İlk olarak “Gülhane İçin” başlığı altındaki metinler sırasıyla “Gülhane Ruhü”, “25 Teşrinievvel 312 da Staja Başlayan Askerî ve Mülki Etibbaya İrat Edilen Nutuk”, “Gülhane’nin 28. Senesi Mezunları İçin Tertip Edilen Merasimde İradedilen Nutuk”, “Türk Hekimliğinde Gülhane’nin Rolü”, “Milli Savunma Bakanı Sayın Seyit Kurtbek”, “Gülhane’nin Bugünkü Durumu ve Yarını”dır.

Gülhane Hastanesi, 1898 yılında açılışından 1918 yılına kadar Alman hekimler tarafından yönetilmiştir. Tefvik Sağlam, Osmanlı İmparatorluğu’nun sağlık kuruluşlarını çağdaş hâle getirilmesi sırasında kurulan Gülhane Tatbikat Mektebinde okumuştur, bu sayede Gülhane hastanesinin ilk dönemindeki faaliyetlerine onun anıları sayesinde ulaşılabilir. Daha sonrasında ise başhekimliği döneminde yayımlanan Gülhane adlı yıllıklar hastanedeki kliniklerin istatistikleri, bilimsel yayınları ve faaliyetleri hakkındaki bilgileri okuyucuya ulaştırmaktadır.² Cumhuriyetin ilk yıllarında Gülhane Hastanesinin başhekimliğini Tefvik Sağlam yapmıştır, bu sırada ayrıca Refik Saydam’ın bakanlığı sırasında sıtma ile savaş komisyonunda yer almıştır.^{1,24} Sıtma, döneminin ve sonrasında en önemli sorunlarından birisiydi. Dr. Sağlam 1917 yılında 3. Ordu’da görevliken, Yeşilirmak ve Kızılırmak çevresinde yapılan kan endeksi çalışmalarında %50’nin üzerinde sıtma hastalığı tespit edilmiştir. Bu sırada sıtmanın yaygınlığı İstanbul çevresinde %80’lere kadar yükselmekteydi, ölüm oranı doğum oranından daha fazla olarak bulunmaktaydı.²⁵ Bu veriler ışığında, Osmanlı’nın son dönemindeki savaşlar ve Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra asker ve sivil-leri yüksek oranda etkileyen sıtma konusunda Tefvik Sağlam’ın görevlendirilmesinin hastalığa karşı zaferde en önemli kilometre taşlarından birisi olduğu ileri sürülebilir.

İkinci olarak, “Üniversite İçin” başlığı altında “İstanbul Üniversitesi Tarihçesi”, “Müderriş Tefvik Salim Paşa Hazretlerine”, “Prof. Dr. Tefvik Salim Paşa”, “Sayın Reiscumhur ve Büyük Millî Şefimizin Yüce Huzurlarına”, “İstanbul Üniversitesi On Birinci Ders Yılına Girerken Rektörün Açış Söylevi”,

“İstanbul Üniversitesi On Üçüncü Ders Yılına Girerken”, “Dil Kurultayında İstanbul Üniversitesi Adına Yapılan Konuşma”, “Hasan Ali Yücel ve Üniversite Muhtariyeti”, “Unvan Endüstrisi”, “Üniversitede Kriz” konuşmalarının metinlerine yer verilmiştir. Bu bölümdeki yazılarında Sağlam Hoca, Türk tıp tarihinde üniversitelerin tarihçesinden başlayarak yaşadığı dönemdeki durumlarına, eğitime dair görüşlerini açıklıkla dile getirerek tarihe ayna olmuştur.

Üçüncü olarak “Tıp Fakültesinde” başlığı altında ise “Adsız Hürriyet Kahramanları Yurdu Tıbbiye”, “Türk Tababetinin Terakkisi Tıp Fakültesinin İstanbul’a Nakline Vabestedir”, “Emrazı Dahiliye Açış Dersi”, “Dahili Tıp Nasıl Okutulur”, “Prof. Dr. Tevfik Salim Paşa”, “Tarih Dönümünde Türk Dahiliye Seririyatı”, “Tıbbiyeliler Bayramı”, “Mareşal’a Mektup”, “Mareşal’a İkinci Mektup”, “İç Hastalıkları Kliniği Açış Dersi”, “3. İç Hastalıkları Kliniği Açış Söylevi”, “Tıbbiyeliler Bayramında”, “Profesörler Kuruluna Verilen Rapor”, “Klinik Tanı Hakkında”, “Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam ile Konuştum”, “Tıp Fakültesini Dekanlığına”, “Ayrılırken”, “İç Hastalıkları Kliniğinde Elli Sene” konuşmalarının metinlerine yer verilmiştir.¹⁷

Türk üniversite tarihinin önemli bir dönüm noktası olan 1933 Üniversite Reformu’nda Tevfik Sağlam ilk önce ıslahat komisyonunda yer almış sonra mağdur olmuştur. Islahat Komisyonu, öğretim elemanlarını yaş, sicil, mesaisi ve çalışma kabiliyeti olarak incelemiştir, komisyonun önerisine göre yüz yüze görüşmeler yapılmış sonrasında görevden uzaklaştırılanlar olmuştur. İncelemede, öğretim elemanlarının özellikle yurt dışı yayınları ve yaşları dikkate alınmıştır. Tevfik Sağlam, o zamanın maarif vekili Reşit Galip tarafından İstanbul Üniversitesi Dekanlığına atanmış ancak 1 yıl sonra 1934’de görevden uzaklaştırılan isimler arasına girmiştir. Sekiz sene sonra tekrar üniversitedeki kürsüsüne dönmüş ve ertesi yıl İstanbul Üniversitesine rektör olmuştur.²⁶ Tevfik Sağlam, bir eğitici olarak eğitime ve yayına çok büyük önem vermiştir. Onun yaşadığı dönemler dikkate alındığında, üniversitelerde bilimsel yayınlarda artıştan bahsedilebilir. Yayınlardaki artış, 1933 yılından sonra olmuştur, ancak artış ilk yıllarda yurt dışından gelen yabancı uyruklu öğretim elemanları tarafından

gerçekleştirilmiştir.²⁷ Yüz öğretim elemanı başına düşen yayın sayısı 1983 yılında 6,4 iken, 1999 yılında 21’dir ve 5 öğretim üyesinden sadece 1’i uluslararası yayın yapmaktaydı.²⁸ Türkiye’de yapılan yayınlar 1981’den itibaren temel bilimler, tıbbi bilimler, mühendislik, diş hekimliği, ziraat mühendisliği veterinerlik, eczacılık ve sosyal bilimler olmak üzere 8 konu başlığı altında incelendiğinde yayın sayısının her geçen gün arttığı söylenebilir. Diğer ülkeler ile Türkiye’deki bilim insanlarının karşılaştırılarak değerlendirilmesi önemlidir. Karşılaştırmalı incelemelerde ölçülebilir parametrelerin kullanılması bilim insanlarının yayınlarının kalitesi hakkında yorum yapılabilmesine imkân verecektir.²⁹

Kitabın 3.cildinin “Söyledikleri ve Yazdıkları” alt bölümünde “Hekimlik, Hemşirelik ve Eğitim Üzerine” başlığı altında “Etibba Odaları Teşkilatı”, “Arkadaşlar Nereye Gidiyoruz?”, “Ord. Prof. General Tevfik Sağlam”, “Modern Tababetin İcapları”, “Dünya Sağlık Teşkilatı (Kuruluşunun 8. Yıl Dönümü Münasebetiyle)”, “Hemşirenin Hekimlikteki Rolü”, “Hemşirelere”, “Türkiye İçin Pek Önemli Bir Mesele: Sosyal Asistan Yetiştirmek”, “Ana-çocuk Sağlığında Sağlık Eğitiminin Rolü ve Önemi”, “Ana-çocuk Sağlığında Tüberkülozun Önemi” başlıklı konuşmalarının metinlerine yer verilmiştir.¹⁷ Kitabın 3.cildinin bu bölümünde yer verilen Tevfik Sağlam’ın her bir konuşmasına ait metinler başlıklarından da anlaşılacağı üzere o döneme ait sağlık hizmetlerinin gereksinimleri ve var olan eksiklerinin giderilmesine yönelik çabalarını yansıtmaktadır.¹⁷

“TEVFİK SAĞLAM 1882-1963” BAŞLIKLİ KİTAPIN LİTERATÜRDEKİ YERİ

Bu kitap için; Ertunç T, Türk Tıbbının Kısa Tarihi başlıklı eserinde “İsmail Tevfik Gökçe, Tevfik Sağlam ile o kadar yakındı ki ölümü arkasından onun anılarını anlatın 3 cilt kitap yazmıştır. Bu külliyatı bu sıralarda hiçbir yerde bulamazsınız. Ancak bazı özel koleksiyonlarda rastlamak sevinç vericidir” demektedir.⁹

Nusret Fişek ise “Bir Önder: Tevfik Salim Sağlam” başlıklı yazısında “İstanbul Verem Savaşı Derneği Tevfik Sağlam’ın yaşamı üzerine 3 ciltlik bir yapıt yayımladı. Onu daha yakından tanımak iste-

yenler o yapıta başvurabilirler. Bu yapıt Tefvik Sağlam'ın çok çalışan, teşkilatçı, disiplinli, doğru bildiği fikirde ısrar eden ve neye mal olursa olsun, bu fikri savunan bir kişi olduğunun kanıtlarıyla doludur” demektedir.¹⁸

Diğer çalışmamıza konu ettiğimiz kitabın tıp tarihi ile ilgili akademik metinlerdeki yer alma durumuna baktığımızda, Başustaoğlu tarafından Tefvik Sağlam hakkında yapılmış geniş bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkan “Bir Nefes Sıhhat Tefvik Sağlam'ın Yaşamı” başlıklı kitabın kaynakları arasında bulunmaktadır.³⁰ Ayrıca Özdemir tarafından kaleme alınan 2005 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan “Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918” kitabının kaynakları arasında 2. cildin yer aldığı görülmektedir.³¹

Cafer Güler'in “Tefvik Sağlam'ın İki Mektubu ve Bir Raporu Işığında 1933 Üniversite Reformu” başlıklı makalesinde kitabın içeriğine geniş çaplı olarak yer verilmiştir.²⁶ Ayrıca Güler makalesinin tartışmasında, Tefvik Sağlam'ın kronolojik bir biyografisine ilişkin bir makalede kitaba herhangi bir atıf yapılmamış olmasını vurgulayarak bu 3 ciltlik kitaba verdiği önemi göstermiştir.²⁶ Bilim dünyasındaki insanlar, doğası gereği yayınlarının geniş bir kitleye ulaşmasını ister. Üç ciltten oluşan kitap yaklaşık yarım asır önce basılmıştır. Tefvik Sağlam'ın hayatı bir ülkenin sağlık, askerî ve tıp eğitimi tarihine ışık tutmakta, kendi hayatı üzerinden gündelik yaşam hakkında fikir oluşmasını sağlamaktadır.¹⁷ Bundan dolayı bu kitaptan sadece tıp tarihi değil herhangi bir tarihsel olayla ilgili araştırma yapıldığı anda alıntı yapılma olasılığı çok yüksek olduğu açıktır. Bu nedenle kitaptan oldukça fazla alıntı yapıldığının düşünülmesi beklenir. Ancak Google Scholar'da, çalışma tarihi içinde yapılan araştırmada kitaptan alıntı yapıldığına dair çok fazla veri elde edilememiştir. Kitap ismi “Tefvik Sağlam 1882-1963” olarak arama yapıldığında 10 adet sonuç bulunmuştur. Kitabın basım tarihi dikkate alındığında bulunan atıf sayısının ne yazık ki gerçek veriyi gösteremeyeceği düşünülmektedir. Kitabın yazarlarından “Tefvik İsmail Gökçe” olarak arama yapıldığında 23 makalede, T.İ. Gökçe olarak ise 13 makalede yer almaktadır. İkinci yazar “Neşati Üster” olarak arandığında 10 makalede, “N. Üster” olarak arandığında ise sadece 2 makalede atıf

bulunmuştur. Online olmayan atıf yapan makalelere ulaşmanın zor olacağı beklenebilir. Bu bağlamda yayın değeri açısından, çalışma konusu kitabı kaynak olarak kullanan toplam yayın sayısı, toplam atıf sayısı gibi ölçümlerin yapılması oldukça güçtür.³² Son yıllarda alıntılar konusunda daha duyarlı olunması hususunda, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin etkili olacağı düşünülebilir.³³ Ancak yine de orijinal kaynaklara ulaşımın güçlüğü düşünüldüğünde, yazarların emeklerinin korunması için makalelerin değerlendirme sürecinde hakemlerin etik sorumluluğu çok yüksektir.

SONUÇ

Sonuç olarak, söz konusu kitap oldukça kapsamlı olarak hazırlanmıştır ve kitabın yazarları tarafından verilen emeğin yadsınamayacağı aşikârdır. Çalışma konusu kitap, Tefvik Sağlam'ın ciltlere sığdırılmayan yaşamına ilişkin bir anı kitabı olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü Tefvik Sağlam'ın kendine özgü tuttuğu günlükler, belgeler ve aldığı notlar ile tarihi belgeleme becerisi sayesinde; Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanları, savaşlardaki sağlık hizmetleri, bulaşıcı hastalıkların durumu ve salgınlara yönelik yapılan uygulamalar, aşılama, tıp eğitimi, Cumhuriyet'in kuruluşu ve sonrasındaki sağlık hizmetleri, üniversitelerin genel durumu, hekimlerin ve bilim insanlarının çalışma koşulları, tıba dâhil olan ve olmayan birçok konu hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. Kitapta yer alan konu başlıklarının karşılaştırmalı analizi ile Tefvik Sağlam'ın yaşamının her bir başlık altında ayrı ayrı çalışmayı hak eden bir zenginliğe sahip olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca kitapta O'nun için kalem tutan yazarların yaşamlarını araştırmak zorunluluk olarak karşımıza çıkar. Bütün hekimlerin yanı sıra kadın hekimlerin özel olarak şükran duyması gereken Tefvik Sağlam, 1959 yılında “Nasıl Okudum” başlıklı yaşamının eğitim öğretim kısmını kaleme aldığı kitabının ön notunda “okuyucularım orada geçmiş bir âlemin tasvirini bulacaklardır” derken mütevaziliğinden ödün vermemiştir. Tefvik Sağlam geçmişe ışık tutmanın ötesinde bizlere daha fazla çalışma yapmamız için tarihin tozlu ama bir o kadar zevkli alanlarına kapı aralamıştır diyebiliriz.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite

üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Fikir/Kavram: Selda Okuyaz, Oya Ögenler, İlater Uzel; **Tasarım:** Selda Okuyaz, Oya Ögenler; **Denetleme/Danışmanlık:** Selda Okuyaz, Oya Ögenler; **Veri Toplama ve/veya İşleme:** Selda Okuyaz, Oya Ögenler, İlater Uzel; **Analiz ve/veya Yorum:** Selda Okuyaz, Oya Ögenler, İlater Uzel; **Kaynak Taraması:** Selda Okuyaz, Oya Ögenler, İlater Uzel.

KAYNAKLAR

- Sağlam T. Nasıl Okudum. Atatürk'ün Yüzcüncü Doğum Yılı Kutlama Yayınları Özel Seri 4. 3. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi; 1981.
- Uzel İ. [A Part from the history of "Gülhane"] Türk Tıp Tarihi Araştırmaları 3. Sarı N, Hatemi H, editörler. 1. Baskı. İstanbul: Emek Gazete ve Matbaacılık AŞ; 1989. p.74-91.
- Gökçe Tİ. Tefvik Sağlam 1882-1963. 1. Cilt. 1. Baskı. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası; 1966.
- Taner H. [Tanpınar'ın Teşhisi]. Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil. 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2019. p.190.
- Yurdakul ES, Namal F. The analyze of third edition of the book about propaedeutic authored by Prof. Dr. Tefvik Sağlam. Lokman Hekim Journal. Özel Sayı:2013. 110-1. [Link]
- Aksoys IA, Kyle RA, Shampo MA. Tefvik Sağlam-Dedicated Turkish Physician. Mayo Clinic Proceedings. 1994;69(8):746.[Crossref]
- DC Council. Turkey, Retirement of Prof. Tefvik Sağlam. JAMA. 1952;150(7):712. Erişim Tarihi: 18.06.2020 Erişim Adresi: [Crossref]
- Yıldırım N. [Tefvik İsmail Gökçe (1891-1976)] Yıldırım N, Gürhan M. [Verem Mücadelesinin Öncüleri] Türk Göğüs Hastalıkları Tarihi. Metintaş M, editör. Türk Toraks Derneği. 1. Baskı. İstanbul: Aves Yayıncılık, 2012. p.185.
- Ertunç T. [Hem Hastane Hem Tarih] Türk Tıbbının Kısa Tarihi. 1. Baskı. İstanbul: Onbir Yayınları; 2019. p.23-4.
- Gökçe Tİ. Türkiye Verem Savaşı Derneği Kuruluş Gelişim ve Çalışmaları-1948-1972: Yurdumuzda Verem Savaşı Dernekleri. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği Neşriyatı; 1973.
- Tor Ç. Bursa Tabip Odası Tarihi 1928-2013. Bursa Tabip Odası Yayınları; 1. Baskı. Bursa: Rota Ofset Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi AŞ.; 2013.
- Rukancı F. [Physical qualification of manuscripts]. Erdem. 2002;63:169-204.[Link]
- Taşkın E. Ermumcu H. [Effects on visual identity of the emblem of institutions: the case of dumlupınar university] Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi. 2011;3(1):11-22.[Link]
- Gökçe Tİ. Verem Savaşında 50 Yıl 1918-1968. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği; 1968.
- Genç Kuzuca İ, Şahinoğlu S, Aciduman A. [Social associations in fight against tuberculosis]. Lokman Hekim Dergisi. 2019;9(3):337-48.[Link]
- Gökçe Tİ. Üster SN. Tefvik Sağlam 1882-1963. Cilt II. 1. Baskı. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası; 1968.
- Gökçe Tİ, Üster SN. Tefvik Sağlam 1882-1963. Cilt III. 1. Baskı. İstanbul: Hilal Matbaacılık Kollektif Şirketi; 1971.
- Prof. Dr. Nusret Fişek'in Kitaplaşmamış Yazıları-III Eğitim, Tıp Eğitimi, Uzmanlık, Sürekli Eğitim ve Diğer Konulardaki Yazıları, Bir Önder: Tefvik Salim Sağlam. Toplum ve Hekim. 1991;47(1):1.[Link]
- Fromm E. Sevmeye Sanatı. [The Art Of Loving] Çeviren İ. Gündüz. 11. Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2000. p.30.
- Namal A, Öncel Ö. Müfide Küley. Nobel Med. 2009;5(3):102-7.[Link]
- Yapıcı G, Uğurhan Torlak F, Ögenler O, Çiçek K, Emir S, Atıcı Ş, et al. [Discrimination experiences of practicing and training female physicians in Mersin]. Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2010;3(1):22-9.[Link]
- Etiker Ş. [Elegy to the Darülfünun]. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, XVII/2. 2016:42-55. [Link]
- Diñç G. [The evolution of infectious and epidemic diseases from Mid-Asia Turkish populations through today's Turkey]. Başağaoğlu İ, Diñç G, editörler. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 18. İstanbul: Özgün Ofset; 2012. p.73-104.
- Başaran CH. Prof. Tıp. Miriiva Julius Wieting Tarafından Yazılan "Gülhane Hakkında Üçüncü Lâyiha" Adlı Eserin Çeviri Yazısı, [Transliteration of Prof. Dr. Brigadier Julius Wieting's "Third Report About Gulhane"] Diñç G, editör. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 24. 1. Baskı. İstanbul: Ege Reklam Basım Sanatları San Tic Ltd Şti; 2018. p.53-82.
- Tuğluoğlu F. [Malaria Control in Turkey]. Türkiye Parazitoloji Dergisi. 2008;32(4): 351-9.[Link]
- Güler C. Tefvik Sağlam'ın İki Mektubu ve Bir Raporu Işığında 1933 Üniversite Reformu. Ke-bikeç. 2012;34:295-322.[Link]
- Namal Y. [Contributions of Foreign Scientists to the Higher Education Between 1933-1950 Years in Turkey] Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science. 2012;2(1):14-9. erişim tarihi: 31.01.2021 [Crossref]
- Arıoğlu E, Girgin C. 1974-2001 Döneminde Ülkemizdeki Bilimsel Yayın Performansının Kısa Değerlendirilmesi. Erişim tarihi: 14.04.2020 [Link]
- Akıllı E, Büyükcınar Ö, Latif V, Yetgin S, Gürses EA, Saraç C, et al. Türkiye Bilimsel Yayın Göstergeleri Tubitak 2009.Erişim tarihi: 14.04.2020 [Link]
- Başustaoğlu A. Bir Nefes Sıhhat Tefvik Sağlam'ın Yaşamı. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2016.
- Özdemir H. Salgın hastalıklardan ölümler, 1914-1918. Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi - Sayı 104. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 2005. p.283.
- Al U. [Evaluation of Scientific Publications: h-index and Performance of Turkey]. Bilgi Dünyası. 2008;9(2):263-85.[Crossref]
- Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi. 2016.Erişim tarihi: 14.04.2020 [Link]